

ФЕМІНІТИВИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ПЕРЕПЛЕТІННІ ДАВНИХ І СУЧАСНИХ ТЕНДЕНЦІЙ

Марія Брус

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
кафедра української мови,
вул. Т. Шевченка, 57, 76000,
Івано-Франківськ, Україна*

Стаття відобразила тенденції розвитку фемінітивної системи української мови на сучасному етапі. У ній акцентовано увагу на тих фемінотворчих процесах, що розвинулися в глибокому минулому української мови (деривація фемінітивів переважно від маскулінативів, продукування фемінітивів здебільшого суфіксальним способом, формування назв жінок в основному за діяльними ознаками тощо) та зберегли свою продуктивність до сьогодні. Звернуто увагу і на процеси, що проявилися в давнину та відчутно посилилися тепер (творення фемінітивів способами префіксації, словоскладання, проникнення в українську мову іншомовних фемінітивів, розширення семантичної структури різних за значенням фемінітивів тощо). І розглянуто порівняно нові процеси в розвитку фемінітивної системи української мови (деривація фемінітивів, що характеризують лише жінок, реалізація фемінітивів як словотвірної бази, розходження питомих та іншомовних фемінітивів тощо). У комплексі давні й сучасні фемінітивні процеси дають цілісну картину про історичний розвиток фемінітивної системи української мови.

Ключові слова: фемінітиви, фемінотворчі процеси, фемінітивна система.

Загальні найменування осіб чоловічої і жіночої статей – найбільш активна й динамічна категорія слів української мови. Вона швидко, безперервно й прогресивно розвивається, перебуваючи у великій залежності від позамовних чинників. На ній відобразилися катаклізми усіх історичних епох і далі продовжують визначати її обличчя.

Особливих і рекордних змін упродовж історії розвитку української мови зазнали найменування осіб жіночої статі. Завдяки цьому вони виокремилися на українському лексичному тлі з власною неповторною історією і становлять окрему підсистему слів. Еволюція іменників-назв жінок висвітлена частково в різних лінгвістичних дослідженнях [див. 5, 6, 7]. Однак на сьогодні немає комплексної праці, що відображала би історію фемінітивів української мови, і немає сформованої термінологічної бази для підготовки такої розвідки. Попри все, уже зроблено чимало спроб дати системний аналіз фемінітивам окремих історичних періодів [див. 3, 24, 30], розглянути фемінітиви на рівні певних словотворчих засобів [див. 2, 28], словотвірних типів [див. 17], семантичних груп слів [див. 8, 23] тощо і навіть уведено до вжитку чимало мовознавчих термінів для їх опису на зразок *фемінітиви, фемінітивний, фемінітивність, фемінізація, фемінізувати* [див. 4].

Фемінітиви становлять дещо меншу кількість слів, ніж назви чоловіків, але семантично тісно пов'язані з маскулінативами, як засвідчує співвідношення і порівняння назв жінок і чоловіків з використанням різних лінгвістичних розвідок [пор. 1, 30; 18, 3]. Фемінні й маскулінні номінації виражають переважно одне й те ж значення (*європець – європейка, куратор – кураторка* тощо), але вказують за допомогою певних словотворчих засобів на різних осіб за статтю – чоловіків та жінок [3, с. 20]. Як жіночі відповідники до чоловічих назв фемінітиви й утворюються здебільшого від маскулінативів, рідше від інших за семантикою та частиномовною належністю слів [3, с. 20-21]. Попри все, виступають самостійними лексичними одиницями, а не формами співвідносних найменувань чоловіків, що нині є загальновідомим фактом [17, с. 10].

Кожний період в історії фемінітивної системи української мови є своєрідним. Початок ХХІ століття означений дією та посиленням давніх тенденцій і виникненням нових тенденцій у формуванні іменників-назв жінок. Давніми незмінними і тривалими

тенденціями є творення фемінітивів здебільшого від назв чоловіків, тобто маскулінативи залишаються для них основною словотвірною базою; продукування фемінітивів переважно суфіксальним способом, збереження продуктивності цього способу до сьогодні, переважання серед фемінітивних словотвірних засобів форманта *-к-а*; поступове збільшення назв жінок за діяльністю, професією, різними функціями, вчинками, стосунками і загальна незмінність інших семантичних підгруп фемінітивів; сталість морфологічних явищ для фемінітивів (чергування приголосних у кінці основ чи коренів, рідко чергування голосних, зміна наголосу); функціонування назв жінок переважно в розмовному, художньому та публіцистичному стилях як стилістично маркованих, з розмовним відтінком у значенні.

Помітно посилюються й інші давні тенденції розвитку фемінітивної системи української мови, зокрема відчутними стали підвищення продуктивності префіксації фемінітивів, основоскладання та словоскладання; проникнення в українську мову іншомовних елементів (слів, словотвірних засобів) для творення фемінітивів; розширення семантичної структури різних за семантикою фемінітивів; посилення синонімії, антонімії, гіперо-гіпонімії серед фемінітивів; виведення назв жінок на рівень загальноживаних стилістично нейтральних слів; посилене вживання фемінітивів у найменуванні неістот і різних за семантикою номінацій (особових та неособових) для вираження жіночості.

До нових тенденцій розвитку фемінітивної системи української мови слід віднести виникнення фемінітивів, що характеризують лише жінок (за різними ознаками); розмежування питомих та іншомовних фемінітивів за стилістичними особливостями на нейтральні й марковані; реалізація фемінітивів як словотвірної бази у процесі структурно-семантичної деривації; продукування фемінітивами різноманітних за словотвірною семантикою дериватів.

Давні тенденції розвитку фемінітивної системи української мови досить протяжні (охоплюють весь історичний період) і тісно пов'язані між собою. Так, процес творення фемінітивів суфіксальним способом за допомогою форманта *-к-а* був започаткований ще в дописемний період, однак перші деривати із суфіксом *-к-а* були похідними від співвідносних іменників-назв жінок (*тетька*, *дівка* тощо); невеликою мірою збільшився в давньоукраїнській мові (*галичанка*, *невѣстка* тощо), значно підвищився в староукраїнській мові (*абтекарка*, *винничка*, *вибавителка*, *гафтарка*, *дворничка*, *перекупка*, *ткачка*, *покровителка*, *антецесорка*, *наймичка*, *арменка*, *волошка*, *єгиптянка*, *русинка*, *єретичка*, *католичка*, *неприятелка*, *добродѣйка* тощо) і ще більше в подальшому розвитку української мови (*агрономка*, *бавовнярка*, *маніфестантка*, *авантюристка*, *співмешканка*, *білоруска*, *оптимістка*, *анархістка*, *українофілка*, *феміністка*, *абонентка*, *фаворитка*, *довірителька*, *довгожителка*, *юначка*, *хуторянка*, *холостячка* тощо); при цьому, продуктивність інших фемінітивних словотвірних засобів упродовж усіх історичних періодів залишалася низькою [5, с. 40-46; 6, с. 32; 7; 24; 30.]. Сьогодні зафіксовано чимало порівняно нових фемінітивів, утворених від назв чоловіків суфіксальним способом за допомогою форманта *-к-а*, напр.: *детективістка*, *езотеричка*, *екстремалка*, *зечка*, *нелегалка*, *неформала* [20, с. 29, 32, 34, 44, 78, 80], *спонсорка*, *бізнесменка*, *рухівка*, *партократка*, *нардепка*, *мажоритаристка*, *фанатка*, *стриптизерка*, *візажистка*, *наркокур'єрка*, *хокеїстка*, *боксерка*, *фрестайлістка*, *могулістка* тощо [27, с. 129]. З іншими суфіксами виявлено значно менше нових фемінітивів, напр.: *державниця*, *лоточниця*, *принадниця*, *ритуальниця*, *критикеса*, *метреса*, *грандеса*, *політикеса*, *агентеса* тощо [27, с. 131]. І майже всі суфіксальні фемінітивні утворення характеризують жінок за діяльними ознаками (професією, посадою, окремими функціями, вчинками, поведінкою, стосунками, інтересами, уподобаннями). Вони засвідчили прагнення жінки реалізовувати себе в різних видах діяльності, розширювати свою зайнятість, виконувати такі дії, функції, справи, брати участь в тому, що раніше було властиво лише чоловікам.

Розвинулися більшою мірою ті тенденції, що були започатковані в минулому й помітно простежувалися тоді або не мали виразного характеру. Зокрема, префіксація та складання були малопродуктивними способами деривації фемінітивів у дописемний період (*прабаба, подруга*), у давньоукраїнській (*прелюбодѣица, Богоматерь, приснодѣва* тощо), у староукраїнській (*неприятелька, богоотроковица, всегдадѣва, паніматка, бѣложонка* тощо), у новій українській (*співмешканка, праматір, білоручка, телезірка, дітсестра* тощо) мовах, а тепер значно збільшили свою продуктивність, у результаті чого виникло і функціонує багато префіксальних та складних фемінітивів [5, с. 42-46; 6, с. 32; 3, с. 66-68, 72-74.]. Для сучасних префіксальних фемінітивів характерні переважно іншомовні префікси (*супер-, інтер-, екс-, анти-, екстра-* тощо), менше питомі морфеми (*пра-, напів-* тощо), напр.: *суперпатріотка, супердіва* [12, № 2, с. 36; № 3, с. 30], *суперзірка, супермодель, інтершлюха, екс-фігуристка* [27, с. 166, 156, 172], *антибільшовичка, екстра-шпигунка* [9, 2005, № 11-12, с. 161; 2006, № 3-4, с. 103], *напівжінка, праматінка* [12, № 3, с. 108, 109], *напівслов'янка, напівнімкеня* [9, 2006, № 1-2, с. 98]. Складні фемінітиви постали внаслідок основоскладання, словоскладання і також зазнали відчутного впливу інших мов, напр.: *топ-модель, топ-красуня, фотомодель, президент-жінка, шоу-зірка, порнозірка, порнобабуся, псевдомама* [27, с. 49, 80, 149, 151, 152, 157, 173], *письменниця-постмодерністка, жінка-страдниця, студентка-відмінниця, зубрильниця-відмінниця, подруга-білявка, дама-наглядачка-підслухачка, дівчина-галичанка, Діва Марія-Богородиця, жінка-матір, матінка-любка, відьма-азібаба, баба-посидюха, сестра-хазяйка, поетеса-мама, акторка-красуня* [12, № 2, с. 43, 74; № 3, с. 34, 45, 50, 90, 106, 114; № 5-6, с. 45, 57, 60, 68, 72, 116]. Крім префіксальних та складних дериватів, на сучасному етапі поширилися й інші за способом творення фемінітиви і так само із запозиченими складовими частинами, зокрема аббревіатури, напр.: *бомжетутка, європані, ковдівчина* [20, с. 16, 37, 52], *політполонянка* [12, № 3, с. 90]; універби, напр.: *унікалка* [20, с. 119], *параписьменниця* [20, с. 87]. До лексику української мови влилося також багато власне іншомовних фемінітивів, напр.: *герлфренд* [12, № 3, с. 43-44], *путана* [27, с. 272], *феміна* [20, с. 120], *гюзель* [16, с. 63], *кабачниця, натуриця* [21, т. 2, с. 128, 276] або актуалізованих сьогодні, напр.: *гімназистка, губернантка* [27, с. 29, 115], *дама* [22, с. 74], *леді* [15, с. 307]. Слід відзначити, що запозичені фемінітиви або утворені від іншомовних основ забезпечують в українській мові економію мовних засобів, оскільки виступають переважно еквівалентами різних синтаксичних конструкцій (*феміністка – прихильниця жіночого руху, гейша – танцівниця, співачка або музикантка, яка розважає відвідувачів або гостей певного будинку*), і рідше до фемінітивів іншомовного походження можна знайти лексичний відповідник в українській мові (*бонна – вихователька, гетера – коханка*). Це зумовлено перш за все тим, що у семантиці таких фемінітивів відображаються різні іншомовні поняття (*весталка – жриця богині Вести, одаліска – служниця чи наложниця в гаремі*). Загалом потік іншомовних засобів для творення фемінітивів і самих фемінітивів зумовлений посиленням взаємозв'язків між різними державами та різною участю в них жінок. Разом з тим, він засвідчив, що українське жіноцтво прагне свій внутрішній і зовнішній світ наблизити до життя жінок високорозвинених, цивілізованих країн, перебуваючи на рідній землі або емігруючи в пошуках кращої долі.

Донедавна розширення семантичної структури зазнавали переважно давні питомі слова (*мати, сестра, жінка* тощо). Напр., праслов'янське слово *баба* “стара жінка” в давньоукраїнський період фіксувалося зі значеннями “стара жінка”, “одружена жінка”, “мати батьків”, “повитуха”, “ворожка”, у староукраїнській мові – зі значеннями “стара жінка”, “одружена жінка”, “мати батьків”, “повитуха”, “ворожка”, “взагалі жінка”, а в сучасній українській мові – зі значеннями “стара жінка”, “дружина”, “мати батьків”, “повитуха”, “ворожка”, “взагалі жінка”, “бідна жінка” [див. 13, т. 1, с. 102; 31, т. 1, с. 107; 25, т. I, с. 75]. Тоді як сьогодні будь-яке за значенням найменування жінки здатне виступати в кількох, або в різних значеннях, напр.: *королівна* “дочка короля” [25, т. IV, с.

296], «кохана дівчина, жінка» [21, т. 1, с. 736]; *сигаретниця* «жінка, яка виготовляє сигарети» [25, т. IX, с. 156], «перекупка, яка торгує сигаретами» [27, с. 131]; *панна* «молода незаміжня поміщиця або дочка пана у старій Польщі, Литві, дореволюційній Україні і Білорусі», заст. «ніжна, тендітна або гарно вбрана дівчина», «ввічлива форма звертання до дівчат привілейованих верств населення старої Польщі, Литви, дореволюційної України і Білорусі» [25, т. VI, с. 46-47], «офіційна форма звертання до дівчат або до жінок взагалі» [27, с. 97]; *художниця* «творча працівниця в галузі образотворчого мистецтва», «жінка-митець», «жінка, яка досягла високої досконалості, справності в галузі мистецтва» [25, т. XI, с. 168-169], «спортсменка з художньої гімнастики» [27, с. 107].

При цьому, значення полісемантичних іменників можуть виводитися з одного слова або з різних сполук. Наприклад, слова *монашка* «черниця», «відлюдниця, самітниця» [25, т. IV, с. 794] і *монашка* «побожна жінка» [9, 2006, № 5-6, с. 31] утворилися від маскулінатива *монах*; найменування *англійка* «жителька або уродженка Англії» походить від слова *англієць* «житель або уродженець Англії» [25, т. I, с. 44], а назву *англійка* «вчителька англійської мови» мотивують сполученням *англійська мова* [20, с. 8]; дериват *передовиця* «передова стаття, газета» утворений, ймовірно, від сполучення *передова стаття* [25, т. VI, с. 172], а фемінітив *передовиця* «жінка-передовик» – від слова *передовик* [20, с. 89]. Назви жінок як неспіввідносні маскулінативам деривати розглядають і в багатьох інших випадках, напр.: найменування *ботанічка* «вчителька ботаніки» подають як похідне від слова *ботаніка*, хоч воно може мотивуватися і субстантивом *ботанік* «учений, фахівець з ботаніки» [25, т. I, с. 223]; назву *форумчанка* «учасниця форуму» вважають похідною від слова *форум* [20, с. 121], але вона співвідноситься зі словом *форумчанин*, що, без сумніву, існує в мовленні; фемінітив *вітрильниця* «спортсменка, яка займається у перегонах на вітрильнику, яхті та ін. (різного класу)» відповідає потенційно можливому у словотвірній системі української мови маскулінативу *вітрильник*, хоч останнє найменування словники фіксують тільки зі значенням «судно з вітрилами» [25, т. I, с. 688]. Разом з тим, указані та інші фемінітиви слід перш за все співвідносити з відповідними назвами чоловіків – реально або потенційно існуючими на сучасному етапі (за винятком слів, що характеризують лише жінок), бо творення фемінітивів від маскулінативів є закономірним усталеним процесом в українській мові.

З посиленням творенням фемінітивів різними способами і проникненням в українську мову фемінітивних дериваційних засобів з інших мов більш поширилися синонімічні, антонімічні, гіперо-гіпонімічні відношення між фемінітивами. Синонімію фемінітивів представляють різнокомпонентні ряди слів, напр.: *феміна* [20, с. 120], *феміністка* [25, т. X, с. 575]; *плавчиха* [25, т. VI, с. 557], *плавчиня* [27, с. 15]; *гандболістка* [25, т. II, с. 26], *рукометниця* [27, с. 29]; *принцеса, інфанта* [10, № 3-4, с. 173]; *добродійниця* [25, т. II, с. 324], *меценатка* [25, т. IV, с. 697], *спонсорка* [27, с. 205]; *детективістка* [20, с. 29], *парापисьменниця* [20, с. 87], *письменниця-постмодерністка* [12, № 2, с. 43]; *інтердівчинка, наташа, метелики, путана, інтершлюха, секс-рабиня* [27, с. 63, 156, 249]. Антонімія відображена також у багатьох групах слів, напр.: *білявка* [12, № 3, с. 45] – *чорнявка* [25, т. XI, с. 362], *абітурієнтка* [25, т. I, с. 4] – *випускниця* [12, № 3, с. 31], *принадниця* [27, с. 131] – *огидниця* [25, т. V, с. 613], *зневажниця* [25, т. III, с. 652] – *шанувальниця* [12, № 3, с. 77], *дурепа* – *розумниця* [12, № 3, с. 40, 50], *максималістка* [12, № 5-6, с. 121] – *мінімалістка* [25, т. IV, с. 741]. Гіперо-гіпонімічні утворення, як синонімічні й антонімічні, охоплюють уже відомі та нові фемінітиви, напр.: *вчителька* – *історичка* [20, с. 49], *математичка* [25, т. IV, с. 644], *фізичка* [25, т. X, с. 586], *хімічка* [25, т. XI, с. 73]; *спортсменка* – *футболістка, хокеїста, боксерка, фристайлістка, дзюдоїстка* [27, с. 129], *акробатка* [25, т. I, с. 28], *баскетболістка* [25, т. I, с. 109]; *зірка* (перен.) – *кінозірка* [11, № 26, с. 14], *порнозірка* [27, с. 157], *поп-зірка* [27, с. 155]; *студентка* – *другокурсниця* [11, № 26, с. 2], *першокурсниця* [25, т. VI, с. 340], *третьокурсниця* [25, т. X, с. 249], *четвертокурсниця* [25, т. XI, с. 319]; *дівчина* – *дівчина-*

відданиця [12, № 3, с. 61], *дівчина-дитина* [12, № 5-6, с. 155]; *жінка – жінка-політик* [12, № 2, с. 36], *жінка-письменниця* [12, № 5-6, с. 124], *президент-жінка* [27, с. 151].

Активна участь жінок у державотворенні, політичних, економічних, культурних процесах активізувала в мовленні і найменування жінок та зумовила поширення їх в різних стилях сучасної української мови, напр.: у науковому – Визначення «позастатутної» для *жінки*, яка не реалізувала себе у шлюбі (в тому числі *вдови, солдатки, старої дівки*), абсолютне відсторонення сільських жінок від громадсько-адміністративної діяльності роблять несподіваним висновок *дослідниці*, що взагалі для *українок* був актуальним чинник особистої свободи, демократизму як у власній сім'ї, так і поза нею [19, с. 37]; у публіцистичному – працю про Д.Туптала відомої української *медієвістки* Джованни Броджі Беркаф [26, № 7, с. 87], *Бродівчанки* читають і люблять поезію своєї *землячки* [12, № 7, с. 155]; у художньому – І хода дріботлива *львів'янок*, мов дощами покришений сміх [12, № 2, с. 2], І останні слова *троянок*: «О краю, краю наш безталанний!» [12, № 3, с. 123]; у діловому – Право на допомогу на дітей одиноким *матерям* (батькам) мають *вдови* та *вдівці* з дітьми, *мати* (батько) дітей у разі смерті одного з батьків [14, ст. 18-1]. Це засвідчило можливе використання фемінітивів у перспективі нарівні з маскулінативами, але сьогодні їх розмовний відтінок ще досить відчутний. Фемінітиви знайшли тепер широке застосування і в найменуванні не жінок, напр.: Ці люті *войовники* приходили в Київську Русь як до своєї *праматінки* [12, № 3, с. 109], *Зоре-зірниче, володарко* світла, слова мого доторкнися промінно [12, № 5-6, с. 18], Для нього неприйнятний перехід до чужого культурного середовища замість служіння *матері-Україні* [26, № 1, с. 40]. Та навпаки, для позначення жінок активніше почали використовуватися нефемінітивні утворення, особливо маскулінативи, напр.: На *фуршетах* подруга називала її *піар-менеджером* [12, № 7, с. 66], Українські читачі добре знають *поетесу і прозаїка, лауреата* Національної премії імені Т.Г. Шевченка Марію Матіос [12, № 7, с. 112], *Літературознавець, перекладач, лексикограф* Джун Дутка (про жінку – авт.) ніколи не вживає слова «поліглот» [12, № 7, с. 136], на те місце, де я колись надибала свою подругу-*ласицю* [12, № 7, с. 33], Геракл... побачив прекрасну місцеву богиню, *напівзмію, напівжінку* і залишився гостювати в неї [12, № 3, с. 108], У сьому я, здається, пережив першу зраду, коли моя *симпатія* обрала не мене, а мого приятеля [9, 2007, № 1-2, с. 70].

З минулих століть відомо небагато фемінітивів (похідних і непохідних), що не мають співвідносних найменувань чоловіків (*берегиня, роділля, невістка, вдова, мати, баба, діва* тощо), але в окрему тенденцію процес творення таких дериватів вилився, можна вважати, наприкінці ХХ століття. Розвиток її зумовлений пошквалюванням різних способів деривації фемінітивів, особливо тих, які були раніше малопродуктивними або непродуктивними (префіксації, осново-, словоскладання, аббревіації, універбації). Тому й репрезентантами цієї тенденції стали перш за все префіксальні, складні, аббревіатурні, універбізовані фемінітивні утворення, напр.: *інтердівчинка* [27, с. 156], *теледівниця, діва-телеведуча* [12, № 7, с. 57, 57-58], *матір-вдова, жінка-українка* [12, № 4, с. 57, 103], *мати-жалібниця, жінка-зведениця* [26, № 1, с. 31, 75], *літдама* [20, с. 61], і меншою мірою суфіксальні деривати, напр.: *старушенція* [12, № 7, с. 30], *дамочка* [12, № 5-6, с. 71], *воріженька* [21, № 1, с. 642].

Кожний період в розвитку фемінітивної системи характеризувався певним співвідношенням питомих і запозичених лексичних одиниць, але сьогодні воно набуло ще й додаткової характеристики – питомі й іншомовні фемінітиви зіставляються на стилістичному рівні. Так, слова *мадам, леді, місіс, дама, панна* та подібні мають урочистий, пишний стиль, виражають поважне звертання до жінки і можуть належати до книжної лексики, а слова *жінка, баба* «жінка», *невіста* «жінка» мають розмовний, дещо знижений відтінок і властиві народній мові. Книжний характер мають також найменування жінок з іншомовними складовими частинами (префіксами, коренями, суфіксами) на зразок *псевдомама, суперзірка, екс-фігуристка*, що відповідають

синтаксичним сполученням в українській мові *несправжня мама, найкраща зірка, колишня фігуристка*. Іншомовні слова на зразок *синьйора, герлфренд, путана* звучать більш строго, твердо, поважно у порівнянні з відповідними милозвучними українськими словами *жінка, подруга, повія*. Питомі фемінитиви є, зрозуміло, більш вживаними, ніж іншомовні, пор.: *жінка* і *феміна*, *красуня* і *міс*, *служниця* й *одаліска*, хоч може бути і навпаки, напр.: *манекенниця* і *позувальниця*, *поетеса* і *віршовниця* чи *віршувальниця*. Такі приклади засвідчують, що питомі та іншомовні фемінитиви можна характеризувати як книжні й розмовні, згрубіло-зневажливі й лагідно-пестливі, активні й пасивні.

Показовим на сучасному етапі є реалізація фемінитивів як словотвірної бази, здатність їх утворювати словотвірні типи, словотвірні ланцюжки, словотвірні парадигми, словотвірні гнізда. Відфемінитивні словотвірні типи – це найбільш продуктивні словотвірні одиниці, що властиві фемінитивній системі української мови, напр.: *гуцулка* > *гуцулочка*, *баба* > *бабця*, *дурна* > *дурненька*, *дівця* > *теледівця*, *мадонна* > *примадонна*, *діва* > *супердіва*, *бабуся* > *бабусечка*, *русалка* > *русалонька*. Продуктивність фемінитивів у творенні словотвірних ланцюжків, словотвірних парадигм, словотвірних гнізд не висока, тобто такі відфемінитивні утворення є малокомпонентними. Напр., словотвірні ланцюжки: *мати* > *матінка* > *матіночка* [29, с. 398], *няня* > *нянька* > *ненечка* [29, с. 484]; словотвірні парадигми: *невістка* > *невістонька*, *невісточка*, *невістчин* [29, с. 457], *вдова* > *вдовенко*, *вдовець*, *вдовий*, *вдовин*, *вдовиця*, *вдовівна*, *вдовіти* [29, с. 76]; словотвірні гнізда: *сестра* > *сестра-жалібниця*, *сестра-хазяйка*, *сестрин* > *сестринський*, *сестритися*, *сестриця*, *сестричка* > *сестриченька*, *сестровбивця*, *сестронька*, *сеструня* [29, с. 756]; *дівка* > *дівонька*, *дівоцтво*, *дівочий* > *дівочість*, *дівувати* > *дівування* > *дівуваннячко*, *дівуля* [29, с. 201], *жінка* > *жінделегатка*, *жінка-годувальниця*, *жінколюб* > *жінколюбний* > *жінколюбство*, *жінконенависник* > *жінконенависницький* > *жінконенависництво*, *жінота*, *жіноцький*, *жіночка*, *жінчин*, *жіночий* > *жіночний* > *жіночість* [29, с. 239]. Словотвірну спроможність виявляють перш за все найбільш давні найменування жінок, а менш продуктивну словотвірну базу становлять власне українські слова та фемінитиви іншомовного походження. До того ж, фемінитиви здатні продукувати деривати різноманітної словотвірної семантики, і найбільше словотвірних значень утворюється так само від давніх слів. Напр., від слова *відьма* модифікаційними утвореннями є деривати *відьмак* “маскулінатив до *відьма*”, *відьмочка* “пестливе називання відьми”, а мутаційними – *відьмин* “належний відьмі”, *відьмувати* “займатися відьмуванням”, *відьомський* “властивий відьмі, стосовний до відьмування”; від слова *подруга* модифікаційними дериватами є *подружка*, *подруженька* “пестливе називання подруги”, *подружечка* “пестливе називання подружки”, а мутаційним – слово *подружити* “зробити когось друзями, приятелями”.

З довготривалою, безперервною історією становлення і формування, де переплелися різні тенденції, лінгвальні й екстралінгвальні процеси, фемінитиви постали в сучасній українській мові як самобутня, неповторна категорія слів, що має право претендувати на окрему лексичну підсистему. Сьогодні фемінитиви становлять досить обширну і багатогранну підсистему слів (понад п'ять тисяч номінацій), мають належну термінологічну базу (поняття з основою *фемін-* та інші), відповідний статус (самостійних лексичних одиниць), утворюють велику кількість лексичних підгруп (назви жінок за діяльністю, назви жінок за спорідненням тощо), характеризуються різними стилістичними ознаками (нейтральні й марковані, книжні й розмовні), семантичними відношеннями між собою (синонімії, антонімії, гіперо-гіпонімії), мають усталену словотвірну базу (назви чоловіків), власні способи деривації (продуктивний суфіксальний, менш продуктивний префіксальний та інші) і самі виявляють словотвірну спроможність. А здобутки й перспективи розвитку фемінитивної системи української мови потребують цілісного й комплексного опрацювання.

1. Білоусенко П. І. Історія суфіксальної системи українського іменника (назви осіб чоловічого роду). К., 1993.
2. Білоусенко П. І., Німчук В. В. Нариси з історії українського словотворення (суфікс -иця). Київ-Запоріжжя, 2002.
3. Брус М. П. Загальні жіночі особові номінації в українській мові XVI – XVII століть: словотвір і семантика: Дис. канд. філол. наук: 10.02.01 / Прикарпат. ун-т імені Василя Стефаника. Івано-Франківськ, 2001.
4. Брус М. П. Поняття з основою *фемін-* у контексті сучасної української лінгвістики / Лінгвістичні студії. Зб. наук. праць. Донецьк, 2008. Вип. 16.
5. Брус М. П. Становлення лінгвальної категорії жіночості // Вісник Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Філологія. Івано-Франківськ, 2006. Вип. XI-XII.
6. Брус М. П. Фемінітиви в українській мові XI-XV ст. // Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки. Запоріжжя, 2006. № 2.
7. Брус М. П. Фемінітиви як відображення історії українського жіноцтва XVI-XVII століть // Українська історична та діалектна лексика. Збірник наукових праць. Львів, 2007. Вип. 5.
8. Бурячок А. А. Назви спорідненості і свояцтва в українській мові. К., 1961.
9. Вітчизна. 2005. № 11-12; 2006. № 1-2, 3-4, 5-6; 2007. – № 1-2.
10. Всесвіт. 2007. № 3-4.
11. Галичина. 2002. № 26.
12. Дзвін. 2007. № 1, 2, 3, 4, 5-6, 7.
13. Етимологічний словник української мови: У 7 т. / Ред. кол. О.С.Мельничук (гол. ред.) та ін. К., 1982. Т. І.
14. Закон України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми». Розділ V-А. // <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2811-12%20>.
15. Іваничук Р. Вогненні стовпи. Львів, 2002.
16. Іваничук Р. Мальви. Історичний роман. К., 1968.
17. Ковалик І. І. Словотворчий розряд суфіксальних загальних назв живих істот жіночої статі у східнослов'янських мовах у порівнянні з іншими слов'янськими мовами // Питання українського мовознавства. Львів, 1962. Кн.5.
18. Кровицька О. В. Назви осіб в українській мовній традиції XVI-XVIII ст. Семантика і словотвір. Львів, 2002.
19. Кулачек О. Роль жінки в державному управлінні: старі образи, нові обрії. Монографія. К., 2005.
20. Нелюба А. Лексико-словотвірні інновації (1983-2003). Словник. Харків, 2004.
21. Олександр Олесь. Твори в двох томах. Поетичні твори. Лірика. Поза збірками. З неопублікованого. Сатира. К., 1990. Т. 1.; Драматичні твори. Проза. Переклади. К., 1990. Т. 2.
22. Процюк С. Серафими і мізантропи. Івано-Франківськ, 2002.
23. Пузиренко Я. В. Агентивно-професійні назви осіб жіночої статі в лексикографічному описі та узусі: Автореф. дис. на здобут. наук. ступеня канд. філол. наук. К., 2005.
24. Семенюк С. П. Формування словотвірної системи іменників із модифікаційним значенням жіночої статі в новій українській мові: Автореф. дис. на здобут. наук. ступеня канд. філол. наук. Запоріжжя, 2000.
25. Словник української мови / Ред. кол. І.К.Білодід (голова), А.А.Бурячок, Л.Л.Гумецька, Ф.Т.Жилко та ін.: У 11 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О.О.Потебні. К., 1970-1980. Т. I-XI.

26. Слово і час. 2004. № 1, 7.
27. *Стишов О. А.* Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації). – 2-е видання, перероблене. К., 2005.
28. *Токар В. П.* Історія суфікса -к(а) в українській мові. Дніпропетровськ, 1959.
29. Український орфографічний словник: Близько 170 тис. слів / За ред. В.М.Русанівського. – 6-е вид., переробл. і доповнене. К., 2006.
30. *Фекета І. І.* Жіночі особові назви в українській мові. (Творення і вживання): Дис... канд. філол. наук: 10.02.02. Ужгород, 1968.
31. Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд / Под. ред. О.Н.Трубачева. М., 1974. Вып. 1.

FEMINITIVES OF THE UKRAINIAN LANGUAGE IN THE COMBINATION OF OLD AND MODERN TENDENCIES

Mariya Brus

*Vasyl' Stephanyk Transcarpathian State University,
Taras Shevchenko st., 57, 76000,
Ivano-Frankivs'k, Ukraine*

The article reflects tendencies of the development of feminine system of Modern Ukrainian. It focuses on those feminine forming processes which developed in Old Ukrainian (deriving feminines mostly from masculines, producing feminines mostly by means of suffixation, forming names of females mostly with reference to activities, etc.), and still preserved their productivity. Attention is paid to the processes revealed in the past and noticeably strengthened nowadays (forming feminines by means of prefixation, wordbuilding, appearance in Ukrainian of feminines borrowed from other languages, broadening the semantic structure of feminines of different semantics, etc.). The article also considers comparatively new processes in the development of feminine system of the Ukrainian language (derivation of feminines characterizing women only, realization of feminines as a wordbuilding basis, distinctions between native and foreign feminines, etc.). Both old and modern feminine processes give a complete idea of the historical development of the feminine system of the Ukrainian language.

Key words: feminines, feminine forming processes, feminine system.

Див. : **Брус М. П.** Фемінітиви української мови в переплетінні давніх і сучасних тенденцій / Марія Брус // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – Львів : Львівський національний університет ім. І. Франка, 2009. – Вип. 46. – Ч. I. – С. 61–69.

Література

32. Білоусенко П.І. Історія суфіксальної системи українського іменника (назви осіб чоловічого роду). – К.: КДПІ, 1993. – 215 с.
33. Білоусенко П.І., Німчук В.В. Нариси з історії українського словотворення (суфікс -иця). – Київ-Запоріжжя: ЗДУ, 2002. – 206с.
34. Брус М.П. Загальні жіночі особові номінації в українській мові XVI – XVII століть: словотвір і семантика: Дис. канд. філол. наук: 10.02.01 / Прикарпат. ун-т імені Василя Стефаника. – Івано-Франківськ, 2001. – 206 с.+60 с.
35. Брус М.П. Поняття з основою *фемін-* у контексті сучасної української лінгвістики / Лінгвістичні студії. Збірник наукових праць. – Донецьк: Донецький національний університет, 2008. – Вип. 16. – С. 209-214.
36. Брус М.П. Становлення лінгвальної категорії жіночості // Вісник Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Філологія. – Івано-Франківськ: Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ, 2006. – Вип. XI-XII. – С. 39-48.
37. Брус М.П. Фемінітиви в українській мові XI-XV ст. // Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки. – Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2006. – № 2. – С. 28-34.
38. Брус М.П. Фемінітиви як відображення історії українського жіноцтва XVI-XVII століть // Українська історична та діалектна лексика. Збірник наукових праць. – Львів: Інститут українознавства імені І.Крип'якевича НАН України, 2007. – Вип. 5. – С. 144-155.
39. Бурячок А.А. Назви спорідненості і свояцтва в українській мові. – К.: В-во АН УРСР, 1961. – 150 с.
40. Вітчизна. – 2005. – № 11-12; 2006. – № 1-2, 3-4, 5-6.
41. Всесвіт. – 2007. – № 3-4.
42. Галичина. – 2002. – № 26.
43. Дзвін. – 2007. – № 1, 2, 3, 4, 5-6, 7.
44. Етимологічний словник української мови: У 7 т. / Ред. кол. О.С.Мельничук (гол. ред.) та ін. – К.: Наук. думка, 1982.– Т. I. – 632 с.
45. Закон України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми». Розділ V-А. // <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2811-12%20>.
46. Іваничук Р. Вогненні стовпи. – Львів: Літопис, 2002. – 432 с.
47. Іваничук Р. Мальви.
48. Ковалик І.І. Словотворчий розряд суфіксальних загальних назв живих істот жіночої статі у східнослов'янських мовах у порівнянні з іншими слов'янськими мовами // Питання українського мовознавства. – Львів: Вид-во Львівського ун-ту, 1962. – Кн.5. – С. 3-34.
49. Кровицька О.В. Назви осіб в українській мовній традиції XVI-XVIII ст. Семантика і словотвір. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2002. – 213 с.
50. Кулачек О. Роль жінки в державному управлінні: старі образи, нові обрії. Монографія. – К.: Вид-во «Основи», 2005. – 301 с.
51. Нелюба А. Лексико-словотвірні інновації (1983-2003). Словник. – Харків: Харківський нац. ун-т ім. В. Каразіна, 2004. – 136 с.
52. Олександр Олесь. Твори в двох томах. Поетичні твори. Лірика. Поза збірками. З неопублікованого. Сатира. – К.: Дніпро, 1990. – Т. 1. – 960 с.; Драматичні твори. Проза. Переклади. – К.: Дніпро, 1990. – Т. 2. – 683 с.
53. Процюк С. Серафими і мізантропи. – Івано-Франківськ: Тіповіт, 2002. – 100 с.

54. Пузиренко Я.В. Агентивно-професійні назви осіб жіночої статі в лексикографічному описі та узусі: Автореф. дис. на здобут. наук. ступеня канд. філол. наук. – К.: Київськ. націон. ун-т ім. Т.Шевченка, 2005. – 21 с.
55. Семенюк С.П. Формування словотвірної системи іменників із модифікаційним значенням жіночої статі в новій українській мові: Автореф. дис. на здобут. наук. ступеня канд. філол. наук. – Запоріжжя: Запорізьк. держ. ун-т, 2000. – 20 с.
56. Словник української мови / Ред. кол. І.К.Білодід (голова), А.А.Бурячок, Л.Л.Гумецька, Ф.Т.Жилко та ін.: У 11 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О.О.Потебні. – К.: Наук. думка, 1970-1980. – Т. I-XI.
57. Слово і час. – 2004. – № 1, 7.
58. Стишов О.А. Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації). – 2-е видання, перероблене. – К.: «Пугач», 2005. – 388 с.
59. Токар В.П. Історія суфікса *-к(а)* в українській мові. – Дніпропетровськ: Дніпропетр. держ. ун-т імені 300-річчя возз'єднання України з Росією, 1959.– 50 с.
60. Український орфографічний словник: Близько 170 тис. слів / За ред. В.М.Русанівського. – 6-е вид., переробл. і доповнене. – К.: Довіра, 2006. – 959 с.
61. Фекета І.І. Жіночі особові назви в українській мові. (Творення і вживання): Дис... канд. філол. наук: 10.02.02. – Ужгород, 1968. – 369 с.
62. Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд / Под. ред. О.Н.Трубачева. – М.: Наука, 1974-2005. – Вып. 1-31.